

سیاست عربستان سعودی در مقابله با نفوذ انقلاب اسلامی ایران (مطالعه موردی: سوریه و بحرین)

* سید محمد حسینی
** محسن توکلی
*** احسان جعفری فر

چکیده

پیروزی انقلاب اسلامی مهم‌ترین تحول منطقه خاورمیانه است؛ چراکه با جایگزینی نظام جمهوری اسلامی به جای نظامی سلطنتی، احیا و گسترش ارزش‌های اسلامی در کشورهای چون بحرین و سوریه را فزونی بخشید. انقلاب اسلامی به‌عنوان کانون پخش ارزش‌های دینی و وقوع خیزش‌های مردمی بعد از سال ۲۰۱۱ رقبای منطقه‌ای چون عربستان سعودی را به سبب نگرانی از نفوذ گفتمان انقلاب اسلامی به مقابله با ایران برانگیخت. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی، درصدد پاسخ به این پرسش است که سیاست خارجی عربستان سعودی در قبال کشورهای بحرین و سوریه با هدف مقابله با نفوذ انقلاب اسلامی ایران چیست؟ در چارچوب نظریه پخش، انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان کانون پخش ارزش‌های اسلامی و مردم‌سالاری دینی به‌شمار می‌رود که وجود اشتراکات مذهبی و تاریخی با بحرین و نفوذ ایدئولوژیکی در نظام سوریه به‌عنوان مقاصد پخش آن در نظر گرفته می‌شود. در این راستا، عربستان سعودی با ادعای رهبری جهان اسلام تلاش دارد با استفاده از ابزارها و روش‌هایی از جمله ترویج ایران‌هراسی، سرکوب معترضان بحرینی و تلاش برای ساقط کردن بشار اسد به مقابله با نفوذ انقلاب اسلامی مبادرت ورزد.

واژگان کلیدی

انقلاب اسلامی، عربستان سعودی، سوریه، بحرین، سیاست خارجی.

*. دانشیار گروه آموزشی فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده الهیات، دانشگاه تهران و مدرس گروه معارف اسلامی.
hoseini.sm@ut.ac.ir
** دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.
hotaghi10@yahoo.com
*** دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران (نویسنده مسئول).
ehsan_jafari_far@yahoo.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۲۱

طرح مسئله

اعتقاد به ارزش‌های اسلام سیاسی، آن‌گونه که منجر به پیروزی و استقرار جمهوری اسلامی شد، نشان داد که در سایه اسلام سیاسی می‌توان تأثیرات عمیقی بر تحول نگرش و همچنین تحولات داخلی و منطقه‌ای داشت. انقلاب اسلامی ایران از بزرگ‌ترین رخداد‌های عصر معاصر است که با احیای مجدد دین و ارزش‌های اسلامی، بسیاری از نگرش‌ها و تعاریف عمده از مفاهیم و علل انقلاب‌ها را متحول ساخت. مهم‌ترین ویژگی این انقلاب را باید گستره ارزش‌های آن و محصور نبودن در مرزهای داخلی توصیف کرد؛ زیرا الهام از آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران به معنای تحول فکری، عقیدتی و عملی برای ایجاد بیداری اسلامی و صدور مجوز برای تقابل با فساد، ظلم و استکبار است. با الگوگیری از پیروزی انقلاب اسلامی، مسلمانان می‌توانند نسبت به استقرار نظام سیاسی و اجتماعی مبتنی بر اسلام امیدوار باشند تا جامعه را به سوی حاکم سازی فرهنگ توحیدی به جای فرهنگ الحادی و استبدادی و در عین ارتقای جایگاه اسلام و نقش‌آفرینی بیشتر مردم برسانند. انقلاب اسلامی ایران را می‌توان یک نقطه عطف مهم تلقی کرد که تأثیرگذاری آن می‌تواند بر پایه نظریه پخش به‌طور ویژه بر شیعیان کشورهای اسلامی چون بحرین قابل مشاهده باشد. شیعیان این کشور در اثر انقلاب اسلامی از روحیه انقلابی مردم ایران الهام گرفته و با خودباوری و کشف هویت نیرومند خود، به سمت نقش‌آفرینی در میدان‌های مختلف سیاسی و اجتماعی حرکت کرده‌اند. از این نظر باید گفت ارتقای سطح بینش سیاسی و تشکیلاتی آنها با پیروزی انقلاب اسلامی ایران بیش‌ازپیش ارتقاء یافته است. با افزایش قدرت معنوی نظام جمهوری اسلامی ایران و استقبال بسیاری از مردم مظلوم کشورهای منطقه، نگرانی‌هایی از سوی کشورهای متخاصم فرامنطقه، چون آمریکا و منطقه‌ای چون عربستان سعودی نیز افزایش می‌یابد. نظام پادشاهی عربستان سعودی که به لحاظ ایدئولوژیکی و نفوذ در جهان اسلام با ایران در رقابت است دیگر قادر نخواهد بود تا ادعای رهبری بر جهان اسلام را داشته باشد و از همین رو، این کشور از ابتدای شکل‌گیری جمهوری اسلامی ایران آن را رقیب بسیار جدی برای خود دیده و با ابزارهای گوناگون کوشیده تا به مقابله با آن در منطقه بپردازد. سوریه نیز مانند بحرین تحت تأثیر آموزه‌های انقلاب اسلامی بوده است و این مسئله موجب نارضایتی سعودی‌ها می‌گردد؛ از همین رو با بروز اعتراضات مردمی در سوریه بسیاری از دشمنان انقلاب اسلامی معتقد بودند که به سبب روابط نزدیک جمهوری اسلامی ایران و کشور سوریه، رقبای منطقه‌ای چون عربستان سعودی سعی خواهند کرد تا با جایگزین کردن بشار اسد با یک حکومت نزدیک به خود به مقابله با نفوذ ایران بپردازند. همچنین بعضی از تحلیل‌گران رقابت ایران - عربستان را مدلی از جنگ سرد

منطقه‌ای و به دلیل نبود بعد نظامی مستقیم و رویارویی، تعبیر کرده‌اند. مقاله حاضر که با اسناد کتابخانه‌ای گردآوری شده با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، درصدد پاسخ به این سؤال است که سیاست خارجی عربستان سعودی در قبال کشورهای بحرین و سوریه باهدف مقابله بانفوذ انقلاب اسلامی ایران چیست؟ فرضیه مقاله در چارچوب نظریه اشاعه یا پخش، این است که وقوع انقلاب اسلامی ایران و استقرار نظام جمهوری اسلامی در سال ۱۳۵۷ به‌عنوان کانون پخش احیای ارزش‌های اسلامی موجب شد تا با تسری ارزش‌های انقلاب اسلامی در منطقه به‌ویژه در کشورهایی چون بحرین به سبب وجود اشتراکات مذهبی و تاریخی و در سوریه به لحاظ قرابت ایدئولوژیکی و ارزش محور به‌عنوان مقاصد پخش در نظر گرفته‌شده و ازاین‌رو، سیاست خارجی عربستان سعودی با داشتن نظام پادشاهی و ادعای رهبری جهان اسلام، به لحاظ رقابت‌های ایدئولوژیکی و منطقه‌ای با ایران تلاش می‌نماید تا با استفاده از ابزارهای مختلف از جمله ترویج ایران‌هراسی، سرکوب معترضان بحرینی و تلاش برای ساقط کردن بشار اسد با حمایت مادی و غیرمادی برای مقابله بانفوذ انقلاب اسلامی ایران اقدام بورزد.

۱. چارچوب نظری بحث

یک. چیستی نظریه اشاعه یا پخش

نظریه اشاعه یا پخش عبارت است از فرایندی که طبق آن یک امر فرهنگی، یک نهاد و یا یک اختراع که مشخصه یک جامعه است، در یک جامعه‌ای دیگر مورد پذیرش قرار می‌گیرد. در جغرافیای کاربردی، نظریه پخش به دو بخش کاملاً مشخص تقسیم می‌شود که بیانگر ماهیت پخش در فضای جغرافیایی و مشتمل بر انواع پخش است. نظریه پخش، ابتدا در سال ۱۹۵۳ میلادی، توسط هاگراسترنند، جغرافی‌دان سوئدی در دانشگاه لاند منتشر گردید و برای اولین بار، او با کمک همکاران خود، نظریه پخش را در زمینه گسترش نوآوری‌ها و پدیده‌های کشاورزی به کار گرفت؛ هرچند خاستگاه اولیه این نظریه در رشته جغرافیای انسانی است، رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل نیز از آن بهره برده‌اند. (نظری و یوسف زهی، ۱۳۹۵: ۳۹)

ازآنجاکه انقلاب اسلامی ایران از همان ابتدا، دارای ماهیت فرهنگی «پخش ارزشی» با پیامدها و بازتاب‌های فرهنگی معنوی بوده است، بنابراین می‌توان برای تبیین تأثیرگذاری انقلاب اسلامی از این نظریه استفاده کرد. با بررسی انجام‌شده، این نتیجه حاصل می‌شود که نظریه مزبور نسبت سایر نظریه‌های بازتاب انقلاب اسلامی، قابلیت تفسیری و توضیحی چشمگیرتری برای نشان دادن بازتاب‌ها و تأثیرات فرهنگی انقلاب اسلامی ایران بر سایر کشورها را دارد. (عباسی و گلچی، ۱۳۹۴: ۷۵)

عوامل تأثیرگذار در نظریه پخش شامل: مبدأ، مسیر، موضوع، مقصد و زمان پخش است که اینک تبیین و بررسی می‌شود.

دو. عوامل پخش انقلاب اسلامی ایران

الف) مبدأ پخش

از جمله تحولات بزرگ خاورمیانه در نیم قرن اخیر، وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹ بود که علاوه بر حوزه داخلی، باعث ایجاد دگرگونی‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در گستره معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی خاورمیانه شد؛ به طوری که می‌توان گفت از منظر اندیشه سیاسی، انقلاب ایران در حوزه معادلات منطقه‌ای باعث شکل‌گیری اسلام سیاسی، آن هم از نوع شیعی برخلاف اسلام منفعل و یا سکولار غربی/عربی منطقه‌ای گردید. از منظر جامعه‌شناختی، انقلاب اسلامی در سیاست منطقه‌ای، خوانشی جدید از مفهوم انقلاب را برخلاف نظریات مارکسیستی در قالب انقلاب عرفانی - معنوی ایجاد کرد که به نوعی منجر به شکل‌گیری نسل چهارم نظریات انقلاب با در نظر داشتن دسته‌بندی جک گلدستون از انواع انقلاب کرد. (ستوده آرانی و جعفری فر، ۱۳۹۷: ۳۹ - ۳۸) با وقوع تحولات انقلاب اسلامی ایران شاهد بروز کانونی قدرتمند که می‌تواند زمینه‌های لازم را برای هویت‌یابی و بیداری اسلامی و قیام در مسیر حق و توحید، به معنایی که همیشه در صحنه بودن و تحرک یافتن و بیدار و هشیار بودن دائمی را در برداشته باشد و در دیگر جوامع به‌ویژه در کشورهایی که در آن شیعیان حضور دارند را فراهم آورد، نیز باشیم؛ (جمشیدی و سبزی، ۱۳۹۲: ۱۳۷) بنابراین، ایران کانون پخش در نظر گرفته می‌شود.

ب) حوزه، مقصد و مکان پخش

به‌طور طبیعی محیط پخش، گاه دارای محیط پذیرا با برخورداری از تجانس فکری، دینی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و گاه محیط ناپذیرا به سبب تفاوت‌ها، اختلاف‌ها و شکاف‌های مذهبی، زبانی، فرهنگی و نژادی است که بر نظریه پخش بسیار تأثیرگذار است. عوامل پذیرا زمینه‌های مساعد را در جهت همگرایی پیام‌های انقلاب اسلامی فراهم می‌آورد؛ بنابراین، بازتاب انقلاب بروشورهای خاورمیانه به شکل مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌پذیرد. (معین‌آبادی و انتقامی، ۱۳۹۳: ۱۹۲) با توجه به اینکه دیگر مسلمانان به‌ویژه شیعیان در سطح منطقه از کانون‌های مقصد پخش به شمار می‌روند، بنابراین، کشورهای مسلمان به‌ویژه کشورهایی که دارای جمعیت شیعه می‌باشند به‌عنوان مقصد در نظر گرفته می‌شود. حوزه‌های باقابلیت پخش دارای ارتقاء را می‌توان در جدول زیر مشاهده کرد:

درصد پیروان شیعه و سنی در کشورهای مسلمان در محدوده جغرافیایی خاورمیانه

نام کشور	درصد شیعیان در سال ۲۰۱۵ میلادی	درصد اهل تسنن در سال ۲۰۱۵ میلادی	سال ۲۰۱۷ میلادی * جمعیت کل
ایران	۹۰	۹	۷۹,۹۲۶,۲۷۰
عراق	۵۵-۶۰	۲۵	۳۲,۵۸۵,۶۹۲
بحرین	۷۰	۳۰	۱,۶۱۲,۰۰۰
لبنان	۳۸	۲۳	۶,۰۰۶,۶۶۸
سوریه	۱۶	۷۴	۱۸,۰۰۰,۰۰۰
امارات متحده	۱۵	۸۱	۸,۱۰۶,۰۰۰
عربستان سعودی	۱۱-۱۰	۹۰	۳۳,۰۰۰,۰۰۰
افغانستان	۱۵	۸۴	۲۹,۷۲۴,۳۳۳
آذربایجان	۷۰	۳۰	۹,۶۱۱,۷۰۰
یمن	۳۰	۷۰	۲۳,۸۳۳,۳۷۶
کویت	۲۵	۶۵	۴,۰۵۲,۵۸۴
پاکستان	۲۰	۷۷	۲۱۲,۷۴۲,۶۳۷
اردن	۲	۹۰	۷,۰۰۰,۰۰۰
عمان	۲۵	۱۸-۲۵	۲,۵۷۷,۰۰۰
مصر	۱	۹۰	۱۰۰,۱۲۴,۳۲۰
ترکیه	۲۰	۸۳-۹۳	۸۰,۸۱۰,۵۲۵
قطر	۲۵	-	۲,۶۰۰,۰۰۰

منبع: (مه کوبی و همکاران، ۱۴۴: ۱۳۹۸)

برطبق داده‌های این جدول می‌توان به‌وضوح مشاهده کرد که به لحاظ ترکیب جمعیتی و مذهبی، کشور بحرین برای جذب ارزش‌های انقلاب اسلامی مستعد است؛ زیرا بیش از هفتاد درصد جمعیت آن را شیعیان تشکیل می‌دهند. سوریه با داشتن شانزده درصد جمعیت شیعه از نظر جمعیتی جز کشورهایی نیست که به‌عنوان مقصد پخش قرار بگیرد، اما چنان که خواهد آمد، نفوذ ایدئولوژیکی از اول انقلاب اسلامی ایران، در دوران جنگ تحمیلی و بعد از آن روابط نزدیک با جمهوری اسلامی ایران موجب می‌شود تا به‌عنوان یک مقصد پخش برای انقلاب اسلامی ایران تلقی گردد.

ج) زمان پخش

زمان پخش را می‌توان از همان آغاز پیروزی انقلاب اسلامی ایران دانست. درواقع می‌توان گفت تأثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران با تولد خود انقلاب ایجاد شده است. از سوی دیگر باید به این نکته

نیز تأکید کرد که پخش و سرایت یک پدیده، از مبدأ پخش به مقصد پخش ممکن است مدت‌ها به طول بینجامد و انقلاب اسلامی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و تأثیرگذاری آن بر کشورهای اسلامی یک امر پایدار و دائمی بوده است؛ بنابراین می‌توان با توجه به نظریه پخش تأثیرات انقلاب اسلامی را در زمان‌های متفاوت تبیین نمود.

کشور بحرین از سال ۱۷۸۳ توسط خانواده آل خلیفه سنی اداره می‌شود و اکثریت شیعه بحرین، دولت را متهم می‌کنند که با آنها مانند شهروندان درجه‌دو رفتار می‌کند، (STAFF, 2020) درحالی‌که سابقه اعتراض در بحرین بسیار قبل‌تر از سال ۱۹۷۹ می‌رسد، اما تردیدی وجود ندارد که شور انقلابی در ایران تأثیر چشمگیری در این جزیره داشته است. (Mabon, 2018) بعدها با افزایش نفوذ گروه‌های شیعه در سرتاسر خاورمیانه و بیان «هلال شیعه» از سوی عبدالله دوم پادشاه اردن، بسیاری نگران عواقب ناشی از بروز جریان‌های جدید و تغییر یافته ژئوپلیتیکی شده‌اند. (پیشین) مردم بحرین از ابتدای انقلاب اسلامی ایران تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند؛ چراکه پیروزی انقلاب اسلامی ایران در کشوری که سلطنت پهلوی مورد حمایت قدرت آمریکا بود نشان داد که می‌توان علی‌رغم وجود حمایت‌های خارجی و دستگاه‌های اطلاعاتی قوی در داخل با اتکا به مبارزات اسلامی به پیروزی رسید. همچنین این مسئله نیز برای سوریه قابل‌ذکر است که مقاومت ایران در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در حالی موفقیت‌آمیز بود که کشورهای جهان از عراق حمایت آشکار می‌کردند و شرایط داخل ایران در اوایل انقلاب هنوز به مرحله ثبات خود نرسیده بود؛ از همین رو، مقاومت ایران از بدو شکل‌گیری، جنگ تحمیلی و بعد از آن در برابر استکبار جهانی و حامیان او می‌تواند الهام‌بخش محور مقاومت باشد. با این حال هم‌زمان با اعتراضات بهار عربی در سراسر خاورمیانه، شیعیان بحرین نیز در سال ۲۰۱۱ خواستار آزادی‌های سیاسی بیشتر بوده و به فعالان دموکراسی‌خواه پیوستند. (STAFF, 2020)

د) موضوع پخش

انقلاب اسلامی زبان سیاسی جدیدی را تأسیس و اصطلاحات جدیدی را وارد ادبیات سیاسی دنیا کرد. به‌طور مثال، واژه‌هایی مانند «جهان اسلام»، «شیطان بزرگ»، «تکلیف»، «عمل سیاسی معطوف به تکلیف» از جمله آنهاست که تا قبل از انقلاب اسلامی یا وجود نداشت یا دارای چنین گستره‌ای نبود. در کنار این، دو واژه «مستکبر» و «مستضعف» نیز با الهام از انقلاب اسلامی و امام خمینی و به‌طور ریشه‌ای‌تر از ادبیات قرآنی وارد ادبیات سیاسی جهانی شد.^۱ با توجه به پیروزی

۱. برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به مصاحبه ابراهیم برزگر (۱۳۹۵) قابل دسترس در:

https://farsi.khamenei.ir/others_dialog?id=34779

انقلاب اسلامی ایران می‌توان موضوع پخش را الهام‌گیری از تاکتیک‌های مبارزات انقلاب اسلامی، بیان مطالبات اجرایی شریعت اسلامی و احترام به شعائر مذهبی، بیداری اسلامی و اعتمادبه‌نفس سیاسی، ترویج و شیوه‌ایده مبارزه با اسرائیل، ایجاد دولت اسلامی، استبداد ستیزی و مقابله با نظام سلطه جهانی دانست که به‌طور کلی می‌توان با عنوان «اسلام سیاسی» مطرح ساخت. (معین‌آبادی و سبزی، ۱۳۹۴: ۵۳) بخشی از مهم‌ترین مفاد قانون اساسی ایران این چنین فهرست می‌شود:

۱. استقلال کشور؛
۲. ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی و طرد نظام سلطه در جهان و حمایت از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفین؛
۳. تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان؛
۴. ائتلاف و اتحاد ملل مسلمان و وحدت جهان اسلام و نیز دفاع از حقوق مسلمانان جهان؛
۵. سعادت انسان در کل جامعه بشری؛
۶. نفی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی و نفی هرگونه سلطه‌گری و سلطه‌پذیری و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر؛
۷. طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب، حفظ تمامیت ارضی، نفی و اجتناب از پیمان‌های سلطه‌گری بیگانه بر منابع طبیعی، اقتصاد کشور، فرهنگ و ارتش. (ناظمی اردکانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۳ - ۲۲)

وقوع تحولات مهم از جمله بیداری اسلامی را می‌توان منطبق با نظریه پخش دانست. از منظر رهبر انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، از ویژگی‌های بیداری اسلامی، الهام گرفتن از انقلاب و جمهوری اسلامی ایران است. از نظر ایشان از ملاک‌ها و شاخص‌های اصلی این جنبش‌ها اسلامی بودن و پیوند عمیق آنها با مفاهیم دین مبین اسلام، حرکت اصیل مردمی و توده‌وار بودن و همچنین ماهیت ضد استکباری و در وضعیت کنونی ضد آمریکایی و جنبه ضد صهیونیستی آنهاست. (خواجه سروی و شهرکی، ۱۳۹۱: ۱۹۱) از همین رو باید گفت جمعیت شیعه در کشورهای خاورمیانه از ارزش‌های ذکر شده تأثیر می‌پذیرند. مبارز بحرینی، راشد الراشد در خصوص تأثیر حکومت امام خمینی علیه‌السلام می‌گوید:

با نیم‌نگاهی به اوضاع جوامع عربی و اسلامی پیش از برآمدن جنبش بیدارگرانه اسلامی به‌خوبی درمی‌یابیم که رکود، بی‌تحریکی، انفعال و افسردگی، همه‌جا مشاهده می‌شد. ملل اسلامی با توجه به عقب‌ماندگی و ناکامی مختلف به‌نوعی زمین‌گیر و به این واماندگی خو گرفت بودند. راه طولانی طی شد تا بارقه‌های امید در دل‌ها زنده شود، آن‌هم پس از آنکه رویکردهای مختلف به ملیت، قومیت، عربیت، مارکسیسم، سکولاریسم، جواب نداد. در این میان نمی‌توان از حرکت امام خمینی علیه‌السلام به‌آسانی گذشت. آن بزرگوار را می‌بایست پرچم‌دار و بنیان‌گذار بیداری اسلامی معاصر تلقی کرد (محمدعلی رجب، ۱۳۹۴: ۱۴۳)

همچنین مبانی مهمی که زمینه‌های تأثیرپذیری انقلاب اسلامی ایران را می‌تواند شدت بخشد این‌گونه برشمرده می‌شود:

۱. ایده واحد؛ از آنجاکه انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب شیعی است، همانند هر جنبش اسلامی دیگر بر پایه وحدانیت خدا (لا اله الا الله) و رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله (اشهد ان محمداً رسول الله) بناشده است، کعبه را قبله آمل و آرزوهای معنوی خود می‌داند، قرآن را کتاب خداوند و آن را منبع بشریت می‌خواند و به دنیای پس از مرگ و قبل از آن، به صلح، برادری و برابری ایمان دارد.
  ۲. دشمن یکسان؛ انقلاب اسلامی و جنبش‌های اسلامی دارای دشمن یکسان هستند. این دشمن یکسان همان استکبار جهانی به سرکردگی آمریکا و رژیم صهیونیستی است.
  ۳. آرمان مشترک؛ انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی معاصر خواهان برچیده شدن ظلم و فساد و اجرای قوانین اسلام و استقرار حکومت اسلامی در جامعه مسلمانان و به اهتزاز درآوردن پرچم لا اله الا الله در سراسر جهان از طریق نفی قدرت‌ها و تکیه بر قدرت لایزال الهی و توده‌های مردم هستند.
  ۴. وحدت‌گرایی؛ تأکید انقلاب اسلامی و رهبری آن بر لزوم وحدت همه قشرها و همه مذاهب‌های اسلامی در نیل به پیروزی در صحنه داخلی و خارجی، زمینه دیگر گرایش جنبش‌های سیاسی اسلامی معاصر به سوی انقلاب اسلامی است؛ چون انقلاب اسلامی با الگوپذیری از اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله هیچ تفاوتی بین مسلمانان سیاه و سفید اروپایی و غیراروپایی قائل نیست.
  ۵. مردم‌مداری؛ مردم‌مداری انقلاب اسلامی، عاملی در گسترش انقلاب و پذیرش آن از سوی ملت‌های مسلمان بوده است؛ بنابراین از عمده علت‌های تأثیر انقلاب اسلامی بر جنبش جهان اسلام به وجوه مشترک بین آن دو برمی‌گردد. (ر. ک: سیمبر، ۱۳۹۳: ۷ - ۵)
- دو کشور ایران و بحرین علاوه بر دارا بودن موقعیت استراتژیک در منطقه خلیج فارس، از لحاظ دینی، مذهبی و فرهنگی نیز مشترکاتی با یکدیگر دارند و این مؤلفه‌ها این ارتباطات را آسان کرده است.

سه. مسیرهای پخش

مهم‌ترین مسیرهای پخش انقلاب اسلامی ایران را می‌توان اول موج پیروزی انقلاب اسلامی و تحول بر منطقه خواند که اخبار آن به صورت گسترده از قبل از پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه قرار گرفته بود. همچنین تأثیر سخنرانی‌ها، مساجد و حسینیه‌ها، فتوای تاریخی امام خمینی رهبر در قبال سلمان رشدی، روابط جمهوری اسلامی با کشورهای مسلمان و مشترکات دینی، مذهبی و تا حدودی زبانی، محور مقاومت و اتحاد با کشورهای اسلامی دانست. مردم کشور بحرین دارای روابط طولانی با مردم ایران بوده‌اند و بنابراین بسیاری از فرهنگ‌ها به سبب اشتراکات مذهبی نزدیک است و از

سوی دیگر ارتباطات ایران و سوریه نیز در سطوح عالی حاکمیتی نیز زمینه‌ساز خوبی برای پخش انقلاب اسلامی ایران می‌تواند تلقی شود.

از آنجاکه مسیر و سرعت پخش از مبدأ به مقصد متناسب با پیشینه تاریخی، ارتباطات و اشتراکات فرهنگی، فاصله جغرافیایی و روابط اجتماعی است، باید گفت بحرین سرزمینی است که قبل از میلاد مسیح جزو سرزمین ایران بوده و به گفته تاریخ نویسان مسلمان، از اولین شهرهای ایران بود که دین اسلام را پذیرفت. این کشور پس از ایران، عراق و آذربایجان، چهارمین مرکز شیعی در جهان است که حوزه‌های علمی دینی آن از ۴۰۰ سال گذشته فعال بوده است. (حزباوی، کریمی‌فرد، ۱۳۹۵: ۱۹۵)

۲. نگرانی‌ها و رویکرد کلی عربستان سعودی به انقلاب اسلامی ایران بر اساس نظریه پخش
برخی از نظریه‌پردازان، جدال ایران - عربستان را در مدل جنگ سرد منطقه‌ای به تصویر می‌کشند. دانیل سرور،^۱ رکسانا فرمانفرمایان^۲ و جگوری گاس^۳ تصور می‌کنند که جدال ایران - عربستان را به دلیل نبود بعد نظامی مستقیم و رویارویی، باید نوعی جنگ سرد منطقه‌ای تعبیر کرد که برآمده از تنش‌های ایدئولوژیک و فرقه‌گرایانه شیعه و سنی بوده است. آنها با این استدلال که جنگ سرد منطقه‌ای باعث تضعیف دو سوی قدرت (خلیج‌فارس) و افزایش هزینه‌های تسلیحاتی این دو دولت شده است، معتقدند ایران - عربستان برای توسعه^۴ قدرت خود ترجیح داده‌اند که وارد درگیری مستقیم نظامی با یکدیگر نشوند، از این‌رو، گروه‌های شبه‌نظامی (نیابتی) را برای این جنگ سرد منطقه‌ای به کار گرفته‌اند. برای تأیید مقوله جنگ سرد میان ایران - عربستان، رکسانا فرمانفرمایان می‌گوید:

حلول تازه جنگ سرد نیابتی میان ایران و عربستان که به تقابل فرقه‌گرایانه فروکاسته شده، نشانی از دو جناح بنیادگرای سنی و شیعه منطقه برای تغییراتی دلخواه، هرچند اندک است که انگیزه‌های آن ناشی از حفظ منافع از طریق نبرد نیابتی بوده است. (رحم‌دل و همکاران، ۲۷۰: ۱۳۹۸)

وی اضافه می‌کند:

شورای همکاری خلیج‌فارس هلال اهل سنت را تأمین می‌کنند و نیروهای شبه‌جزیره آنها قیام‌های بحرین را از بین بردند؛ همچنین هلال سنی به ایالات‌متحده و غرب متحد نزدیک است و اعضای آن تلاش داشتند تا سوریه را نیز

1. serwer Daniel.
2. farmanfarmaian roxana.
3. Gumet.

به خود نزدیک کنند و این در حالی است که قدرت هلال شیعه تنها به دلیل دین‌داری شیعه نیست، بلکه به دلیل ایدئولوژی مشترک ضدآمریکایی و ضد اسرائیلی آن نیز است. (Farmanfarmaian, 2012)

ظهور دولت تحت رهبری شیعیان در عراق که با عربستان سعودی مرزی طولانی دارد، نگرانی فراوانی را در این کشور به وجود آورده است. این امر همچنین ممکن است توجیه‌کننده حمایت سعودی‌ها از صدام در جریان جنگ ایران و عراق باشد، زیرا بسیاری از سعودی‌ها متقاعد شده‌اند که توطئه‌ای عظیم از جانب شیعیان مبنی بر تشکیل یک بلوک شیعه که دربرگیرنده ایران، عراق، سوریه و لبنان باشد، در جریان است. این بلوک فرضی حتی به شبه‌جزیره عربستان از طریق کویت، استان شرقی عربستان سعودی و بحرین گسترش می‌یابد. (ر. ک درخشه و جمیری، ۱۳۹۱: ۴۳ - ۳۵)

ایران در دهه‌های اخیر، بی‌سروصدا و صبورانه از فرصت‌های جدید و ظرفیت‌های منطقه‌ای استفاده کرده است و بدین ترتیب با برقراری ارتباط نزدیک‌تر با دولت‌ها و نهادهای غیردولتی نیز در عراق، لبنان، یمن، ترکیه، فلسطین و دیگر نقاط عمق نفوذ خود را افزایش داد. اتحاد سوریه - حزب الله - ایران نیز پس از سال ۲۰۰۳ با افزودن یک مؤلفه قطعی عراقی به آن، تقویت شد و شیعیان ایران، دوستان قدرتمندی را در عراق به دست آوردند. ایران با بهبود روابط با روسیه، به‌خصوص در حمایت از دولت سوریه و نیز در زمینه مسائل مربوط به انرژی، تجارت و هسته‌ای، ابعاد جدیدی را به شبکه ارتباطات منطقه‌ای خود افزود. (Khoury, 2018: 6) درحالی‌که ریاض از نیروهای ضد سوری حمایت می‌کند، باوجود این ایران و حزب‌الله به‌عنوان طرفدار سوریه ارتباطی نزدیک با رژیم اسد برقرار کردند و این مسئله باعث شد که ایران پس از پایان جنگ سوریه، یک پیروزی بزرگ در حفظ روابط و موقعیت خود به دست آورد. باید در نظر داشت که بحران سوریه باعث شد که محور مقاومت اولاً با افزایش توانایی حزب‌الله برای مقابله در برابر نیروهای اسرائیل، تثبیت موقعیت منطقه‌ای ایران و تضعیف عربستان سعودی تقویت شود. از سوی دیگر نتیجه و تسلط روزافزون جمعیت شیعه عراق نیز در سوی دیگر باعث شد که رهبران عرب سنی شروع به گفتگو درباره «هلال شیعه» از خلیج فارس تا ساحل دریای مدیترانه کنند؛ (Devine, 2017: 7) بنابراین به‌طور کلی عوامل نگرانی عربستان عبارت‌اند از:

یک. نگرانی از سقوط پادشاهی عربستان؛

دو. نگرانی از شکل‌گیری حکومت‌های شیعی در خاورمیانه؛

سه. نگرانی از نفوذ ایران بر حکومت‌های شیعی؛

چهار. نگرانی از تبعیت حکومت‌های شیعی از الگوی جمهوری اسلامی ایران؛

پنج. نگرانی از انزوای سیاسی، اقتصادی و کاهش سیادت بر جهان عرب؛

شش. نگرانی از محاصره بین کشورهای وابسته به ایران؛

هفت. سیاست‌های عربستان برای مقابله با نفوذ انقلاب اسلامی ایران در سوریه.

روابط ایران و سوریه در ۳۰ سال گذشته روابطی مستحکم و رو به رشد بوده است. مناسبات سه دهه گذشته جمهوری اسلامی ایران و سوریه حکایت از رشد عمیق روابط سیاسی و امنیتی دو کشور مذکور دارد. تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی، ویژگی رهبران دو کشور، دشمنان و دوستان مشترک منطقه‌ای و نیازهای داخلی دو کشور، موجبات نزدیکی هر چه بیشتر مناسبات ایران و سوریه را پدید آورده است؛ اما جدا از تحولات و بحران‌های منطقه‌ای و وجود دشمنان مشترک که به‌طور سلبی دو کشور ایران و سوریه را به هم نزدیک کرده است که از آن جمله می‌توان به مناسبات اقتصادی - تجاری، فرهنگی - اجتماعی و سیاسی - امنیتی اشاره کرد. (نجات، ۱۳۹۳: ۶۴۶) بر طبق نظریه پخش، عواملی که به تقویت روابط میان دمشق و تهران منجر شد را می‌توان به تیره شدن روابط بین دو جناح حزب بعث در عراق و سوریه؛ یعنی صدام حسین (رئیس‌جمهور اهل تسنن عراق) و حافظ اسد (رئیس‌جمهور علوی تبار سوریه)، شکل‌گیری جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ به رهبری امام خمینی رهبر، امضای توافقنامه کمپ دیوید که به تضعیف مصر به‌عنوان خط مقدم مبارزه اعراب و اسرائیل منتهی شد و همچنین نیاز سوریه به متحد جدید در مقابله با خطر اسرائیل اشاره کرد. (شهرام‌نیا ویسی، ۳۰: ۱۳۹۴) عربستان از اینکه سوریه به‌عنوان تنها کشور عربی به‌عنوان متحد راهبردی ایران درآمده، پیوسته آن را با ناخشنودی و خشم نگریسته است. سوریه برای سال‌ها نقش دروازه ورود ایران به جهان عرب و اتصال راهبردی ایران به منطقه مدیترانه و خاور نزدیک را داشته است، از این‌رو، تضعیف سوریه و سرنگونی اسد می‌تواند باعث تضعیف محور مقاومت و کاهش نفوذ منطقه‌ای ایران و مهار آن شود. (برزگر، ۱۳۹۲: ۲۶۴)

۳. اقدامات عربستان در قبال سوریه

یک. تلاش برای سرنگون‌سازی بشار اسد

عربستان همواره از گروه‌های سلفی افراطی که معارض حکومت سوریه بوده و خاک این کشور را جولانگاه اعمال خشونت‌آمیز و تروریستی خود کرده‌اند، حمایت و پشتیبانی کرده است. به‌طور کلی در ارزیابی اقدامات عربستان نسبت به سوریه می‌توان گفت که این کشور در فرصت بهار عربی، ملک عبدالله، پادشاه سابق عربستان شیپور تغییر رژیم در سوریه را به صدا درآورده است. وی در بیانیه‌ای غیرمنتظره چنین گفت:

ادامه کشتار در خیابان‌های سوریه برای عربستان غیرقابل قبول است و توسط اسلام (وی خود را نماینده اسلام می‌دانست) چشم‌پوشی نمی‌شود. سعودی‌ها مایل به سرنگونی بشار اسد هستند و برای توجیه این تصمیمشان دلایل ژئوپلیتیکی و ایدئولوژیکی زیادی هم دارند. (نیاکویی و بهمنش، حسین، ۱۳۹۱: ۱۲۲ - ۱۳)

بدین ترتیب، این کشور طی سال‌های گذشته در چارچوب رقابت ایران بر سر برتری منطقه‌ای به‌شدت از گسترش نفوذ جمهوری اسلامی در عراق و لبنان و بحرین و تشکیل آنچه تحت عنوان «هلال شیعی» نامیده می‌شود، نگران بوده و تلاش کرده است که این نفوذ را مهار کند. حسنی مبارک رئیس‌جمهور مخلوع مصر نیز پیش‌تر گفته بود که شیعیان کشورهای عربی بیش از آنکه به کشورهای خود وفادار باشند، به ایران وفادارند. همچنین دلیل ایدئولوژیک از آنجا است که عربستان سعودی با مذهب رسمی وهابیت از زمان استقلال تا به امروز همواره خود را در یک رقابت با ایران شیعی در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه می‌بیند. (ستوده آرانی و جعفری‌فر، ۱۳۹۷: ۴۴) باید در نظر داشت که از نظر سعودی‌ها آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران تهدید علیه آنها است.

عربستان جهت تغییر رژیم در سوریه از ابزارهای مختلفی بهره جست. این کشور با ارسال کمک‌های مالی و تسلیحاتی و فرقه‌ای کردن جنگ داخلی سوریه از طریق ترویج شیعه هراسی و ایران هراسی تلاش کرد موضع معارضان سوری و گروه‌های تروریستی را تقویت نماید. نقش علمای وهابی در شیعه هراسی بسیار کلیدی بوده است. علاوه بر این رهبران ریاض تلاش کردند تا از ظرفیت‌های نهادهای بین‌المللی مانند اتحادیه عرب و ائتلاف منطقه‌ای مانند شورای همکاری خلیج فارس نیز علیه ایران بهره‌برداری نمایند. عربستان در همکاری و هماهنگی با محور منطقه‌ای ترکیه، قطر و رژیم صهیونیستی و محور بین‌المللی آمریکا و فرانسه و انگلیس و همچنین با فعال‌سازی رسانه‌های گروهی خود مانند شبکه العربیه و نشریاتی چون الشرق الأوسط تلاش کرد تا افکار عمومی جهان اسلام و غرب را علیه بشار اسد تغییر دهد. در همین ارتباط، حتی دیل گاوالک، خبرنگار آسوشیتدپرس، ادعا نموده است که سلاح‌های شیمیایی استفاده‌شده در سوریه از سوی بندر بن سلطان، رئیس دستگاه اطلاعاتی عربستان در اختیار گروه‌های تروریستی قرار گرفت. (اختیاری امیری، ۱۳۹۶: ۱۷۷ - ۱۷۶)

دو. تقویت تفرقه مذهبی شیعه و سنی

عربستان سعی داشته است تا درگیری در سوریه را نوعی نزاع میان شیعه و سنی نشان دهد و از این طریق رهبری اهل سنت را در دست بگیرد؛ از سوی دیگر خود را به‌عنوان تنها نیروی توانمند و بازدارنده منطقه‌ای به غربی‌ها نشان بدهد تا از حمایت‌های آنها بیشتر برخوردار شود. این کشور که

تا قبل از بحران سوریه به دنبال بهبود روابط با سوریه باهدف تضعیف رابطه این کشور با ایران بود، در طی تحولات سیاسی این کشور رابطه خود را به سمت مخالفان سوریه تغییر داد. (مرادی و شهرام‌نیا، ۱۴۲: ۱۳۹۴) عربستان به‌ویژه در بحران سوریه، به دنبال ارائه الگوی نظم‌جانشین در منطقه با اندیشه سلفی‌گری بوده است؛ امری که حاکی از تقابل ایدئولوژیکی است. در واقع، عربستان به‌عنوان حامل این گفتمان به دنبال بسترسازی برای ایجاد نوعی تنش مذهبی است. ریاض با نشان دادن تقابل شیعی و سنی و حمایت از اکثریت سنی در نظر داشت حمایت خود را اهل تسنن سوریه ابراز نموده و بدین‌وسیله الگوی سلفی موردنظر خود را در برابر الگوی شیعی و اخوانی، بر این کشور مسلط کند. (سلطانی‌نژاد، ابراهیمی و نجفی، ۱۳۹۵: ۱۱۴)

سه. حمایت از تهدید و تحریم‌های علیه ایران و سوریه

عربستان سعودی به‌عنوان قدرت درجه دوم منطقه‌ای، در مواجهه با ایران به‌عنوان قدرت عمده منطقه، در سوریه با جدیت علیه حکومت آن حرکت نموده و قدرت ایران را به چالش می‌کشد و این استراتژی در همپوشانی با منافع آمریکا؛ یعنی قدرت شبه هژمون قرار گرفته است. در ارزیابی اقدامات عربستان می‌توان گفت در فرصت بیداری اسلامی، ملک عبدالله شیپور تغییر در سوریه را به صدا درآورده است. (نیاکویی، ۱۳۹۱: ۹) بنابراین، از سال ۲۰۱۱ تلاش کرد با ایجاد فضای تحریم نفتی علیه ایران، خلأ نفت ایران در اروپا و آسیا را جبران کند. کشورهای عربی خلیج فارس نیز در این راهبرد نقش‌آفرینی کردند. در فضای تحریم نفتی علیه ایران، عربستان که حدود ۱۰ میلیون بشکه در روز نفت تولید می‌کرد، ظرفیت کلی خود را به حدود ۱۲ میلیون بشکه در روز رساند. (ابوالحسن شیرازی، ۱۳۹۴: ۹۴)

۳. تأثیر انقلاب اسلامی بر شیعیان بحرین

کشور بحرین به‌واسطه حدود ۷۵ درصد جمعیت شیعه، همواره به یکی از کانون‌های رستاخیز شیعی در چند دهه گذشته، در منطقه تلقی شده است. اگرچه این کشور دارای اکثریت جمعیت شیعه است، اقلیت سنی مذهب آل خلیفه، همواره بر این کشور حکومت و انواع مختلفی از تبعیض‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و ... را در قبال شیعیان این کشور اعمال می‌کنند؛ به‌طوری‌که از دید تحلیل‌گران، شیعیان بحرین اکثریتی فراموش‌شده قلمداد می‌شوند. (کوشکی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۱ - ۹۰) تشدید وابستگی رژیم آل خلیفه به آمریکا بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و جنگ اول و دوم خلیج فارس در جهت تحکیم موقعیت خود و نگرانی از خیزش‌های مردمی بوده است. گسترش روابط با آمریکا چنان برای رژیم دارای ضرورت بود که سخنگوی کاخ سفید اعتراف می‌کند که مبنی بر اینکه

«اگر کمک‌های دولت بحرین نبود، به‌هیچ‌وجه قادر به مقاومت و ماندن در خلیج فارس نبودیم»، مؤید این وابستگی مضاعف است ... به‌طورکلی، وجود عواملی چون شیعه بودن درصد اکثریت جمعیت بحرین، حاکم بودن اقلیت سنی مذهب بر بحرین، حضور نظامی آمریکا و وابستگی متقابل میان حاکم بحرین و ایالات‌متحده، نفوذ کشورهای شورای همکاری خلیج فارس به‌خصوص نقش برجسته عربستان در سرکوب جنبش‌های شیعی در بحرین به دلیل ترس از قدرت یافتن شیعیان در منطقه، بحرین را به نقطه ثقل اهمیت منطقه خلیج فارس تبدیل کرده است. (مسعودنیا و نظیفی نایینی، ۱۳۹۱: ۱۱۴)

با وقوع اعتراضات شیعی در بحرین می‌توان به‌عنوان نقطه عطفی در رفتار شیعیان بحرین شاهد بود. پیشینه اعتراضات گسترده و ادامه‌دار خیزش‌های شیعی در بحرین از سال ۱۹۸۰ آغاز شد که تابع تحولات و پیروزی انقلاب اسلامی در ایران بوده است. به دنبال وقوع چندین اعتراض گسترده دیگر در سال‌های بعدی بحرین صحنه اعتراضات مردمی علیه نظام اقتدارگرای آل خلیفه و تبعیض‌های این اقلیت حکمران علیه شیعیان بوده است که در یکی از مهم‌ترین جریان این اعتراضات در ۱۴ فوریه ۲۰۱۱ و پس از صدور بیانیه شورای همکاری خلیج فارس با ادعای جلوگیری از تهدید خارجی علیه کشور بحرین، نیروهای عربستان سعودی و امارات در قالب نیروی سپر دفاع جزیره، وارد این کشور شدند و این منطقه را به جولانگاه نظامیان و سرکوب مردم بی‌دفاع بحرین مبدل نمودند. (کوشکی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۱ - ۹۰) رژیم به زندانی کردن شیعیان ادامه داد، بسیاری از سیاستمداران مخالف و مخالفان را کشته یا شکنجه کرد، مساجد شیعیان را به آتش کشید و رسانه‌های آزاد را محدود کرد. به‌علاوه، دولت تبلیغات شدیدی علیه شیعیان آغاز کرد و همه معترضین را «خائن ملی» نامید. بدین ترتیب، پس از مداخله شورای همکاری خلیج فارس، سلطنت به‌سرعت مخالفان را سرکوب کرد، هرچند امیر قول اصلاحات را داد. (CERIOLI, 2018: 302)

بین سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۱۰، زمانی که روابط بین دولت بحرین و اکثریت جمعیت شیعه نسبتاً پایدار بود، دو کشور ایران و بحرین مذاکراتی را در مورد مسائل مرزی و شرایط توافق‌نامه بالقوه تجارت گاز نیز آغاز کردند؛ به‌طوری‌که در سال ۲۰۱۰، شیخ خالد بن احمد آل خلیفه، وزیر امور خارجه بحرین و یکی از اعضای خاندان حاکم اهل سنت تا آنجا پیش رفت که اعلام کرد دولت وی احساسات ضد ایرانی اساسی را «کاملاً رد» می‌کند؛ اما کمتر از یک سال بعد با خیزش‌های مردمی بحرین مقامات بحرینی نگرانی خود را از نفوذ ایران بیان کردند. برخی تعبیر می‌کنند که این دگرگونی در رفتار نشان می‌دهد که روابط بحرین و ایران تابعی از روابط بین رژیم و اکثریت شیعه در این کشور است. (Bianco, 2020: 5 - 6) با این حال واقعیت این است که خیزش‌های مردمی بحرین

شامل تمامی اقشار مظلوم جامعه بحرین است؛ همان‌طور که امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) اعلام کرده‌اند: «کسانی که سعی می‌کنند قیام مردم بحرین را با معیار استبداد تفسیر کنند، به‌عنوان درگیری میان شیعه و سنی، در واقع بزرگ‌ترین خدمات را به ایالات‌متحده می‌کنند» (بیانات رهبری در دیدار مردمی در حرم مطهر رضوی ۱/۱/۱۳۹۰) از این لحاظ مهم است که در طراحی راهبردی می‌بایست نقش ایمان را به این عنوان که می‌تواند رهبران ضد امپریالیست و منطقه‌ای را به یکدیگر متصل کند مورد توجه قرار داد. در تحقق این هدف ایران خود را نه تنها به‌عنوان یک حامی برحق اعتراض مردم بحرین می‌داند، بلکه همچنین این حمایت را با چیزی که از لحاظ اخلاقی بالاتر از مسئله فرقه‌گرایی است، مرتبط می‌کند. (GimenezCerioli, 2018: 303)

۴. واکنش‌های عربستان به نفوذ انقلاب اسلامی ایران در بحرین

شاید بتوان گفت بحرین بیش از هر کشوری در منطقه خلیج فارس از اهمیت قابل ملاحظه‌ای هم برای کشورهای منطقه به‌ویژه ایران و عربستان و هم برای کشورهای غربی چون آمریکا که پایگاه ناوگان پنجم نیروی دریایی در آن قرار دارد برخوردار است. وجود درصد بیشتر شیعیان در این کشور همواره تهدیدی برای کشورهای سنی مذهب به‌خصوص برای عربستان است. به‌ویژه اینکه بحرین روزگاری جزئی از خاک ایران محسوب می‌شد و بنابراین نفوذ تاریخی ایران بر آن امر مسلم است. (مسعودنیا و نظیفی نایینی، ۱۳۹۱: ۱۱۴) بدین ترتیب عربستان به دنبال تحولات بیداری اسلامی که دومینووار کشورهای مختلف منطقه را در برمی‌گرفت، نگران وضعیت بحرین شد. این کشور ضمن سرکوب گسترده مخالفان داخلی و به‌خصوص شیعیان، به حفظ هم‌پیمانان خود نظیر بحرین از طریق ورود نیروهای نظامی تحت لوای نیروهای شورای همکاری خلیج فارس اقدام کرد تا از این طریق بتواند جلوی تحولاتی را بگیرد که ممکن بود دیر یا زود وارد عربستان شود. (کوه‌کن و تجری، ۱۳۹۳: ۱۱۹) با توجه به واقعیت گسترش جنبش‌های اعتراضی و تغییرات در جهان عرب و نیاز به حفظ پویایی منطقه‌ای در خلیج فارس این کشور با عجله در واکنش به مقابله با شور انقلابی در داخل و در منطقه وارد عمل شد. آل سعود آن قدر نگران بود که پیشنهاد تشکیل یک اتحادیه از کشورهای عربی تشکل از کشورهای شورای همکاری خلیج فارس برای مقابله با تهدید ناشی از نفوذ ایران و تحولات بهار را داد و دو حاکمیت پادشاهی از جغرافیایی دور از جمله اردن و مراکش را برای پیوستن به شورای همکاری خلیج فارس دعوت کرد. هنگامی که برخی از کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس به این اتحاد پیشنهاد موافقت نشان ندادند، آل سعود تلاش کرد تا خانواده دربار حاکم بحرین را برای پیوستن به این

پیشنهاد و تشکیل اتحادیه از کشورهای عربی خلیج فارس قانع کند. (موسوی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۱۹)

مداخله نظامی نیروهای عربستان در جریان قیام مردم بحرین از این دید قابل فهم است؛ یعنی عربستان در ساختار امنیت ملی خود بحرین را جزو پیکره خود تلقی می‌کند. به‌ویژه اعتراض‌هایی که در این کشور صورت گرفته است، شرایط را برای آل سعود سخت‌تر می‌کند. این مسئله یک تغییر جدی در ژئوپلیتیک شیعه در منطقه ایجاد خواهد کرد که به تعدیل حکومت‌های سنی مذهب در شبه‌جزیره عربستان خواهد انجامید که الزاماً باعث نزدیکی حکومت‌های جدید آینده به جمهوری اسلامی ایران خواهد شد. اهمیت این تحولات به دلیل ورود پرنسپل عنصر شیعه و تأثیرات آن بر شکل قدرت و سیاست در منطقه خلیج فارس است. منطق این استدلال این است که بازی‌های آینده در منطقه خاورمیانه نه صرفاً بر اساس ایدئولوژی‌ها، بلکه برای تثبیت حوزه‌های نفوذ و نقش‌ها صورت خواهد گرفت. (آدمی، ۱۳۹۰: ۱۶۲ - ۱۵۸) ضمیمه کرد همه کشورهای کوچک عربی واقع در کرانه‌های جنوبی خلیج فارس در استراتژی یکپارچگی سیاسی شبه‌جزیره که مورد نظر جنبش‌های وهابی‌گرا قرن نوزدهم است، نمایانگر آن است که بحرین پتانسیل برای تبدیل شدن به وابستگی به عربستان قرار دارد و هر چه هراس آفرینی بر پایه افسانه هدف‌های سرزمینی و انقلابی ایران در منطقه بیشتر شود، راه این دگرگونی ژئوپلیتیک برای سعودی‌ها هموارتر خواهد بود. (مسعودنیا، نظیفی نایینی، ۱۳۹۲: ۱۲۶)

در تاریخ ۱ خرداد ۱۳۹۰ رسانه‌ها از دستور پادشاه عربستان به پادشاه بحرین برای تغییر نام و پرچم این کشور خبر دادند. در این زمینه مسئولان عربستان از مجلس بحرین خواستند تا در خصوص تغییر نام و پرچم به بهانه آغاز مرحله جدید در تاریخ بحرین و نیز در خصوص پیشنهاد تغییر نام بحرین به نام «المملکه العربیه الخلیفیه» پادشاهی عربی آل خلیفه تصمیم‌گیری کنند. این اقدام با واکنش‌های شدید داخلی و خارجی مواجه شد، اما این اعتراض‌ها در پیگیری اهداف عربستان در خاک کشور همسایه خللی ایجاد نکرد؛ خاصه آنکه مقامات بحرینی نیز امنیت خود را در پیوند با سعودی‌ها جستجو می‌کردند. برای مثال به‌رغم همه اعتراض‌ها به بحث الحاق بحرین به عربستان، پادشاه بحرین در ۱۰ خرداد ۱۳۹۱ اعلام کرد که «بحرین و عربستان یک کشور واحد هستند که از هم جدا نخواهند شد». (ر. ک: hamshahronline, 1390) از نظر عربستان سعودی حمایت از پادشاهی بحرین، به معنای حمایت از همه پادشاهی‌های خلیج فارس بود و از این طریق پیام روشنی را به جمعیت شیعی خود فرستاد و تلاش کرد نفوذ ایران را در خلیج فارس محدود کند. در سوی دیگر بحرین کشوری است که در راستای سیاست‌های عربستان و آمریکا قدم برمی‌دارد. بحرین از سال ۱۹۴۸ میزبان ستاد فرماندهی نیروی دریایی ایالات‌متحده برای منطقه خلیج فارس بود. در سال ۲۰۰۴، توسط ایالات‌متحده به‌عنوان «متحد

اصلی غیر ناتو» تعیین شد؛ نزدیک به ۵۰۰۰ نیروی آمریکایی، عمدتاً نیروی دریایی، در تأسیسات نیروی دریایی و پایگاه‌های دیگر در بحرین مشغول خدمت هستند. در سال ۲۰۱۴، بحرین به ائتلاف مبارزه با دولت اسلامی تحت رهبری آمریکا پیوست و در سوریه فعال شد. در سال ۲۰۱۵، بحرین به اقدام نظامی علیه یمن و تحت هدایت عربستان سعودی پیوست تا دولت یمن را که توسط حوثی‌های مورد حمایت ایران برکنار شده بود را به قدرت بازگرداند. این کشور، در سال ۲۰۱۷، برای منزوی کردن قطر به سعودی و امارات پیوست. بحرین، در سال ۲۰۲۰ با اسرائیل توافق عادی‌سازی روابط امضا کرد. (Katzman, 2021: 2) این اقدامات بحرین را باید در راستای همسویی بحرین با سیاست‌های عربستان و در مقابله با نفوذ انقلاب اسلامی ایران و ارزش‌های آن تبیین کرد.

نتیجه

انقلاب اسلامی ایران باعث شد که ایران به‌عنوان کانون پخش نظریه و ارزش‌های شیعیان مطرح شود. در میان کشورهای اسلامی که از انقلاب اسلامی متأثر شده‌اند، می‌توان به بحرین اشاره داشت که با توجه به زمینه‌ها متعددی چون دارا بودن پیوندهای تاریخی، فرهنگی، مذهبی با ایران از تأثیرپذیری بیشتری از انقلاب اسلامی ایران برخوردار است. رویکرد عربستان سعودی در قبال انقلاب اسلامی مقابله با نفوذ و نشر ارزش‌های انقلاب اسلامی ایران بوده است. آل سعود به‌خوبی می‌داند که انقلاب اسلامی ایران با آموزه‌هایی همراه است که می‌تواند نسبت به تحولات داخلی کشورها و منطقه‌ای تأثیرات عمیقی بگذارد. جنبش‌های متعددی که ملهم از انقلاب اسلامی ایران شکل گرفته‌اند و گسترش شعارها و اهداف عالی انقلاب در بین مسلمانان به‌ویژه شیعیان باعث می‌شود که نظام‌های مستبد پادشاهی که به‌نوعی روح آزادی و آزادگی را در جوامع خود محبوس کرده‌اند احساس خطر کنند. در این میان عواملی چون بهار عربی و همچنین ظهور داعش باعث شد تا انقلاب اسلامی ایران بیش‌ازپیش بتواند در معرض توجه کشورهای اسلامی قرار بگیرد. در بهار عربی بسیاری از خیزش‌های انجام‌شده خواهان برچیده شدن نظام‌های سلطه پادشاهی شدند که با نظام جمهوری اسلامی ایران می‌توانست یک هماهنگی و الگوگیری داشته باشد و از همین رو، عربستان سعی داشت به هر نحو ممکن از تسری انقلاب جلوگیری کند. خیزش مردم بحرین نیز نمونه بارز آن است که با اعزام نیروی نظامی و دخالت مستقیم سعی در سرکوب مردم کرد. در عین حال، سیاست‌های تهاجمی این کشور در سوریه نیز با حمایت از معترضان بشار اسد که دارای روابط نزدیک با ایران بود، بروز پیدا کرد. آل سعود با صرف میلیاردها دلار از عایدی نفتی خود و ارسال سلاح و انواع کمک سعی

داشت که با تضعیف سوریه و ساقط کردن بشار اسد ایران را تضعیف کند و به نوعی دست به مهار منطقه‌ای نفوذ انقلاب اسلامی بزند. هدف عربستان شکل دادن یک حکومت سلفی‌گری در سوریه بود و از همین رو، برای موفقیت خود سعی کرد که درگیری‌های داخلی در سوریه را بیش‌تر تشدید شکاف شیعه - سنی نشان بدهد. به‌رحال باید گفت عمق ارزش‌های انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که منطقه آماده دریافت پیام‌های انقلاب اسلامی می‌تواند باشد و بعد از شکل‌گیری قیام‌های منطقه‌ای از سال ۲۰۱۱ این مسئله شدت بیشتری گرفته است.

منابع و مأخذ

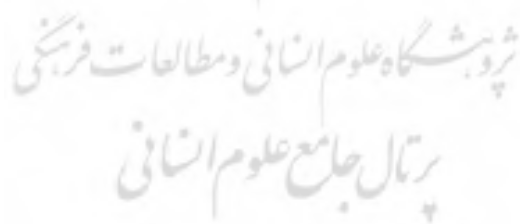
۱. آدمی، علی، ۱۳۹۰، «بحران بحرین و امنیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه راهبردی*، سال بیست و یکم، ش ۶۲، ص ۱۶۸ - ۱۴۱.
۲. اختیاری امیری، رضا، ۱۳۹۶، تأثیر شکنندگی دولت سوریه در تغییر تعاملات امنیتی خاورمیانه»، *فصلنامه پژوهش‌های جهان اسلام*، سال هفتم، ش ۳، پاییز، ص ۱۸۸ - ۱۵۵.
۳. برزگر ابراهیم، ۱۳۹۵/۰۸/۱۰، *شاخص‌های اصلی در شناخت جبهه استکبار*، قابل‌دسترس در: https://farsi.khamenei.ir/others_dialog?id=34779
۴. برزگر، کیهان، ۱۳۹۲، *تحولات عربی، ایران و خاورمیانه*، چ ۱، تهران، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
۵. جمشیدی، محمدحسین و داود سبزی، ۱۳۹۲، «انقلاب اسلامی ایران و ضرورت نظریه‌پردازی»، *فصلنامه علوم سیاسی - دانشگاه باقرالعلوم (ع)*، دوره شانزدهم، ش ۶۱، بهار، ص ۱۴۴ - ۱۲۷.
۶. حزباوی، خالد و حسین کریمی‌فرد، ۱۳۹۵، «نظریه پخش و تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر شیعیان بحرین»، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، دوره پنجم، سال پنجم، ش ۱۸، تابستان، ص ۲۰۵ - ۱۸۹.
۷. خواجه سروی، غلامرضا و حامد شهرکی، ۱۳۹۱، «انقلاب اسلامی ایران و بیداری اسلامی در یمن با تأکید بر جنبش الحوثی»، *فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، سال اول، تابستان، ص ۲۲۰ - ۱۸۵.
۸. خواجه سروی، غلامرضا و لیلا رحمتی‌پور، ۱۳۹۶، «هویت و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال تحولات بحرین»، *فصلنامه سیاست جهانی*، دوره ششم، ش ۳، ص ۲۰۷ - ۱۸۱.
۹. رحم‌دل، رضا؛ رضا سیمبر و احمد جاسیز، ۱۳۹۸، «تحلیل ساختارگرایانه منازعه ایران - عربستان سعودی»، *فصلنامه مطالعات سیاست‌گذاری عمومی*، دوره نهم، بهار، ص ۲۸۱ - ۲۶۵.
۱۰. ستوده آرانی، محمد و احسان جعفری‌فر، ۱۳۹۷، «بازتاب انقلاب اسلامی ایران بر نقش منطقه‌ای عربستان، با تأکید بر بحران سوریه و یمن»، *فصلنامه تاریخ‌نامه انقلاب*، سال دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۷، ش ۱، پیاپی ۳، ص ۵۷ - ۳۵.

۱۱. سیمیر، رضا؛ سید نظام‌الدین موسوی و روح‌الله قاسمیان، ۱۳۹۳، «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر خیزش‌های مردمی در جهان عرب»، *فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، دوره چهارم، سال سوم، ش ۱۱، ص ۱۷ - ۱.
۱۲. شهرام‌نیا، سید امیرمسعود و سارا ویسی، ۱۳۹۴، «بررسی تقابلات منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در سوریه؛ در چهارچوب رهیافت تلفیقی سازه‌انگاری واقع‌گرای»، *فصلنامه مطالعات سیاسی*، دوره هشتم، ش ۲۹، ص ۵۲ - ۲۷.
۱۳. شیرخانی، علی و هادی ترکی، ۱۳۹۶، «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر حوثی‌های یمن»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، دوره چهاردهم، ش ۵۰، ص ۹۸ - ۷۹.
۱۴. عباسی، مجید و سعید گلچین، ۱۳۹۴، «انقلاب اسلامی ایران و ژئوپلیتیک تشیع در یمن: از هویت‌یابی تا بیداری»، *فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج*، دوره هجدهم، ش ۶۹، ص ۱۰۲ - ۶۹.
۱۵. عراقی، عبدالله، ۱۳۹۴، «نقش حزب‌الله لبنان در امنیت منطقه‌ی غرب آسیا، خاورمیانه با تأکید بر حمایت و پشتیبانی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه سیاست دفاعی*، دوره بیست و سوم، ش ۱، پیاپی ۹۳، ص ۱۴۲ - ۱۰۱.
۱۶. کوشکی، محمدصادق؛ سید محمود حسینی و محمد قادری، ۱۳۹۳، «چشم‌اندازی بر تأثیرات مؤلفه‌های قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران بر بیداری اسلامی بحرین»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، دوره یازدهم، ش ۳۹، ص ۱۰۰ - ۸۱.
۱۷. کوهکن، علیرضا و سعید تجری، ۱۳۹۳، «بحران سوریه و سیاست منطقه‌ای عربستان سعودی، ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۴»، *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، دوره سوم، ش ۱۰، پاییز، پیاپی ۴۰، ص ۱۲۸ - ۱۱۳.
۱۸. محمدعلی رجب، رضا، ۱۳۹۴ (آذر)، «بررسی تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر تحولات بحرین در چارچوب نظریه پخش با تأکید بر دوره، ۲۰۱۳ - ۲۰۱۱»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه یزد*.
۱۹. مسعودنیا، حسین و نازنین نظیفی نایینی، ۱۳۹۱، «نقش جنبش‌های بحرین در منطقه خلیج فارس بر اساس نظریه اقدام جمعی حمید احمدی»، *مجموعه مقالات هشتمین همایش ملی خلیج فارس*، دوره هشتم، ص ۱۳۴ - ۱۱۳.
۲۰. معین‌آبادی، حسین و روح‌الله سبزی، ۱۳۹۴، «تحلیل بازتاب انقلاب اسلامی ایران در عراق بر اساس نظریه پخش»، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، دوره چهارم، ش ۱، پیاپی ۱۳، ص ۷۰ - ۴۷.
۲۱. معین‌آبادی، حسین و عزیزه انتقامی، ۱۳۹۳، «بازتاب انقلاب اسلامی و بیداری اسلامی در تونس»، *فصلنامه مطالعات سیاسی*، دوره هفتم، ش ۲۵، پاییز، ص ۲۰۸ - ۱۸۷.
۲۲. مه‌کویی، حجت؛ مریم شعبانی و علیرضا عباسی، ۱۳۹۸، «تحلیلی بر چالش‌های شکل‌گرفته برای شیعیان

۲۳. در کشور بحرین»، *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، سال نهم، شماره پیاپی ۵۳، پاییز، ص ۱۴۹-۱۳۷.
۲۴. موسوی، سید محمد؛ سید محمدرضا موسوی و بخشی تلیابی، ۱۳۹۲، «خلیج فارس و بهار عربی و واکنش عربستان سعودی»، *مجموعه مقالات هشتمین همایش ملی خلیج فارس*، دوره نهم، ص ۲۲۶-۲۰۹.
۲۵. موسوی، سید محمد؛ محسن باقری فر، ۱۳۹۴، «نظریه سازه‌انگاری و بازتاب انقلاب اسلامی ایران بر جنبش انصار الله و انقلاب یمن»، *فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، دوره چهارم، ش ۱۴، ص ۲۲۹-۲۰۷.
۲۶. ناظمی اردکانی، مهدی؛ داودی و احمدعلی امامی، ۱۳۹۳، «آرمان جهانی اسلام در اندیشه‌ی فرهنگی انقلاب اسلامی»، *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، سال سوم، ش ۹، تابستان، شماره پیاپی ۳۹، ص ۲۶-۹.
۲۷. نجات، سید علی، ۱۳۹۳، «راهبردهای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال بحران سوریه»، *فصلنامه سیاست خارجی*، سال بیست و هشتم، ش ۴، زمستان، ص ۵۵-۳۱۶.
۲۸. نجفی، فیروز، ۱۳۸۷، «تأثیر انقلاب اسلامی بر جنبش شیعیان عراق»، *فصلنامه پژوهش‌نامه تاریخ*، سال سوم، ش ۱۰، ص ۱۵۴-۱۳۱.
۲۹. نظری، علی‌اشرف و ناصر یوسف زهی، ۱۳۹۵، «نظریه پخش و بازتاب‌های انقلاب اسلامی ایران بر افغانستان»، *فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، دوره پنجم، ش ۱۹، ص ۵۹-۳۵.
۳۰. نیاکویی، سید امیر و حسین بهمنش، ۱۳۹۱، «بازیگران معارض در بحران سوریه: اهداف و رویکردها»، *فصلنامه روابط خارجی*، دوره چهارم، شماره، پیاپی ۱۶، ص ۱۳۵-۹۷.
۳۱. نیاکوئی، سید امیر و علی اصغر ستوده، ۱۳۹۴، «ماهیت راهبرد عربستان سعودی علیه انقلاب اسلامی ایران در منازعات سوریه و عراق»، *فصلنامه پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی*، دوره پنجم، سال چهارم، ش ۱۷، زمستان، ص ۱۱۰-۹۵.
۳۲. گرایش به انقلاب اسلامی ایران در مجلس آینده عراق رواتر خواهد شد، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۷، قابل دسترس در: <https://www.yjc.ir/fa/news/6534180>
۳۳. روابط ایران و یمن؛ چالش‌ها، ۲۸ اسفند ۱۳۹۳، فرصت، قابل دسترس در: <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/1945257>
۳۴. اعتراف حکومت بحرین به تخریب مساجد شیعیان، ۱ خرداد ۱۳۹۰، قابل دسترس در: <https://www.hamshahrionline.ir/news/135741>
34. Bianco, C. 2020, dec 10, How Europe can get the Gulf monarchies to pursue peace with Iran, Retrieved from: https://ecfr.eu/publication/gulf_of_difference_how_europe_can_get_the_gulf_monarchies_to_pursue_peace_with_iran/

35. Farmanfarmaian, R. 2012, NOV 15, Redrawing the Middle East map: Iran, Syria and the new Cold War, Retrieved from:
https://www.aljazeera.com/opinions/2012/11/15/redrawing_the_middle_east_map_iran_syria_and_the_new_cold_war
36. GimenezCerioli, L. 2018, SCIELO. 302. Roles and International Behaviour: Saudi - Iranian Rivalry in Bahrain's and Yemen's Arab Spring, Retrieved from:
https://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102_852920180002_00295
37. KADHUM, O. 2018, march 01, The Transnational Politics of Iraq's Shia Diaspora. Retrieved from carnegie middle east center, Retrieved from:
https://carnegie_mec.org/2018/03/01/transnational_politics_of_iraq_s_shia_diaspora_pub_75675
38. Katzman, K. 2021, APRIL 20, Bahrain: Unrest, Security, and U. S. Policy, Retrieved from:
https://www.everycrsreport.com/files/2021_04_20_95_1013_521945016bb30de9b86f2c70c1af5eaa5a1ae3f5.pdf
39. KHOEI, H. 2016, sep 08, POST - SISTANI IRAQ, IRAN, AND THE FUTURE OF SHIA ISLAM. Retrieved from:
https://warontherocks.com/2016/09/post_sistani_iraq_iran_and_the_future_of_shia_islam/
40. Mabon, S. 2018, nov 12, Bahrain: The epicentre of the Saudi - Iranian rivalry?, Retrieved from:
https://fpc.org.uk/bahrain_the_epicentre_of_the_saudi_iranian_rivalry/
41. STAFF, T. 2020, SEP 12, Iran: With 'shameful' normalization, Bahrain now a partner to Israel's 'crimes', Retrieved from:
https://www.timesofisrael.com/iran_bahrain_partner_to_israels_crimes_through_shameful_normalization_deal/

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی